

Medreseden Üniversiteye*

Doç. Dr. Zeki Salih Zengin

Atıf / ©- Zengin, Z. S. (2008). Medreseden Üniversiteye, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2), 211-221.

§§§

Ülkemizde sayısı yüzü aşan üniversitelerimizin, birçok problemleri ile birlikte, hem sayı hem de nitelik olarak gelişme gösterdikleri görülmektedir. Türkiye’de ilk defa “Darülfünûn” adı ile Tanzimat döneminde açılan üniversitenin yaklaşık 150 yıllık serencâmının bilinmesi sadece tarihî bir merakın giderilmesinin ötesinde, bu alanda katedilen mesafenin bilinmesi ve birtakım derslerin çıkartılması açısından da önemlidir.

Konuyu ele alırken tarihi süreci takip etmemiz gerekmektedir. Bu nedenle öncelikle medresenin ne olduğu meselesini açıklığa kavuşturduktan sonra, üniversiteye geçiş hakkında bilgi vermeyi, sonuç olarak da her iki kurumu genel özellikleri ile karşılaştırmayı planlıyoruz.

Medrese, İslam dünyasında orta ve yüksek dereceli örgün eğitimin yapıldığı kurumdur. İslam dünyasında, daha önce mescit merkezli olarak gerçekleştirilen eğitim faaliyetlerinin örgün nitelik kazanması, vakıflarla desteklenen medreselerin kurulmaya başlaması ve bunların XI. asırdan itibaren yaygınlaşmasından sonra söz konusu olmuştur. 1067 yılında

* Bu çalışma 6 Mart 2009 tarihinde Türk Ocakları Genel Merkezi tarafından Gazi Üniversitesi’nde düzenlenen “Üniversite, Bilim ve Toplum” adlı sempozyumda bildiri olarak sunulmuştur.

Bağdat Nizamiyesi'nin kuruluşundan sonra hızla yayılan medreseler, özellikle Anadolu Selçuklu ve Osmanlı medreseleri için model olmuştur.

İlk dönem Osmanlı medreseleri, daha önce Anadolu'da Selçuklular döneminde kurulan medreselerin devamı olarak kabul edilebilir¹. Fatih (1451-1481) döneminden itibaren medrese tesis faaliyeti hız kazanmış ve yeni başkentte Sahn-ı Seman adı ile dönemin en büyük medreseleri inşa edilmiştir. Külliye içerisinde yüksek tahsil için kurulan sekiz medresenin yanı sıra, bunlara talebe yetiştirecek ayrıca sekiz medreseye (Mûsıla-i Sahn veya Tetimme) yer verilmiştir². Osmanlılarda geniş çaplı diğer bir medrese kurma faaliyeti Kanunî (1520-1566) devrinde gerçekleşmiş, sonraki yıllarda da bu faaliyet devam etmiştir³.

Başta Arapça ve Mantık olmak üzere Tefsir, Fıkıh, Hadis, Kelam gibi din ilimleri medrese öğretim programları içerisinde yer almıştır. Medreselerde okutulan ilimler genel olarak naklî/aklî veya mekâsıt/âlet gibi kısımlara ayrılmışlardır⁴. Naklî ve mekâsıt ilimleri, kaynağı vahye dayalı Tefsir, Hadis, Fıkıh ilimleridir. Aklî ve âlet ilimleri ise naklî/mekâsıt ilimlerine ulaşmaya veya kavramaya vasıta olan müşâhede ve mantıkî muhâkemeye dayanan Hikmet, Heyet, Hesap, Hendese ile Kelam, Arapça ve Mantık gibi ilimlerdir. Medrese öğretiminde ihtisaslaşma daha çok Tıp, Hadis ve Kıraat alanlarında görülmektedir.

-
- 1 Şehabeddin Tekindağ, "Medrese Dönemi", *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi*, İstanbul 1973, s. 11; Cahit Baltacı, *XV. XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, Eser Matbaası, İstanbul 1976, s. 15; A. Yaşar Ocak, "İbn Kemal'in Yaşadığı XV. ve XVI. Asırlar Türkiye'sinde İlim ve Fikir Hayatı", *Din Öğretimi Dergisi*, Sayı: 32, Ankara 1992, s. 66.
 - 2 Fatih külliyesi hakkında geniş bilgi için, Bkz. Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, TTK Yay., Ankara 2003.
 - 3 Sadece Mimar Sinan, değişik şehirlerde 74 medrese ve 8 dârü'l-kurrâ inşa etmiştir. Bkz. Zeynep Ahunbay, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları", *Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri I*, İstanbul 1988, s. 239-310; C. Baltacı'nın çalışmasında, ilgili dönemde 336 medresenin varlığı tespit edilmektedir. Başka bir çalışmada ise Orhan Gazi (1326 - 1359) devrinden Kanunî devri sonuna kadar 333 medresenin inşa edildiği görülmektedir. Bkz. Yıldız Ötügen, "Orhan Gazi (1326-1359) Devrinden Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) Devrinin Sonuna Kadar Osmanlı Medreseleri", *In Memoriam Albert Lewis Gabriel*, Erzurum 1978, s. 337-363. XVII. asrın ortalarına ait bir belgeye göre ise Rumeli ve İstanbul'da toplam 292 medrese bulunmaktadır. Bkz. Kemal Özergin, "Eski Bir Rûznameye Göre İstanbul ve Rumeli Medreseleri", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 4-5'den ayırmasım, Edebiyat Fak. Matbaası, İstanbul 1974, s. 275-287.
 - 4 Mustafa L. Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, Edebiyat Fak. Basımevi, İstanbul 1984, s. 42.

Her ne kadar Tıp eğitimi için müstakil olarak kurulan medreseler daima var olmuş ise de Tıp dışında kalan Matematik ve Fen ilimleri, daha çok medrese dışındaki ortamlarda öğretim konusu olmuştur. Anadolu Selçukluları döneminde Astronomi öğretimi de yapılan birkaç medrese bulunmaktadır⁵; ancak bunların sonraki dönemde gelişmedikleri görülmektedir. Belirttiğimiz gibi Fen ve Matematik ilimleri medrese programlarında yer almış; ancak bu ilimlerin öğretimi daha sınırlı olmuştur⁶. Bu ilimlere programda yer verilmesi, söz konusu alanların namaz ve oruç gibi ibadet vakitlerinin belirlenmesi veya miras taksimi (ferâiz) veya arazi davaları gibi hukuki alanda duyulan ihtiyacın karşılanması ile ilgilidir. Genel anlamda bu ilimlerin gelişmesi medrese dışında, şahsî ilgi ve çabaya bağlı kalmıştır.

Kuruluş amaçları arasında ehl-i sünnet itikadının savunulması da yer alan medresenin asıl öğretim alanı, başından itibaren Fıkıh/İslam Hukuku olmuştur⁷. Devletin dayandığı hukuk sisteminin din menşeli olması, doğal olarak medreseleri devlet hizmetinde ve özellikle hukukî görevlerde istihdam edilecek personelin yetiştiği bir kaynak haline getirmiştir. Resmî sıfatı haiz ulemanın idarecilerle iç içe geçen ilişkileri, zamanla hem ilmî performanslarının düşmesine hem de ilmî faaliyetler üzerindeki resmi idarenin kontrolünün artmasına neden olmuştur. Ayrıca, XVI. asırdan itibaren sosyal, ekonomik ve askerî alanlardaki değişiklikler, kültürel ortamın zayıflaması, medreselerde disiplinin bozulması ve medrese merkezli ilim faaliyetlerinin verimsizleşmesi sonucunu doğurmuştur⁸.

⁵ Kütahya'daki Vacidiye Medresesi ve Kırşehir'deki Caca Bey Medresesinde Astronomi öğretimi yapıldığı bilinmektedir. Bkz. Aydın Sayılı, "Vacidiye Medresesi", *Bellekten* XII/47, s. 655-666; Ahmet Temir, *Kırşehir Emiri Caca Oğlu Nur El-Din'in 1272 Tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, TTK Basımevi, Ankara 1989. Taşköprülü-zade, Vacidiye Medresesine adını veren Molla Abdülvacid b. Mehmet'in usturlab ilmi ile ilgili manzum bir kitabının olduğundan bahsetmektedir. Bkz. Taşköprülü-zade, *Osmanlı Bilginleri*, Çev.: Muharrem Tan, İz Yay., İstanbul 2007, s. 60.

⁶ Sayılı, Aydın, "Ortaçağ İslam Dünyasındaki İlmî Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel Sebepleri (Avrupa İle Mukayese)", *Araştırma DTCF Felsefe Araştırmaları Dergisi 1*, Ankara 1963, s. 34; Sayılı, Aydın, "Üçüncü Murad'ın İstanbul Rasathanesindeki Mücessem Yer Küresi ve Avrupa İle Kültürel Temaslar", *Bellekten* XXV/97-100, s. 425-426.

⁷ George Makdisi, *Ortaçağ'da Yüksek Öğretim*, Gelenek Yay., Çev.: Ali Hakan Çavuşoğlu/Hasan Tuncay Başoğlu, s. 47; Kenan Yakuboğlu, *Osmanlı Medrese Eğitimi ve Felsefesi*, Gökkuşbu Yay., İstanbul 2006, s. 17-21.

⁸ Krş. Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, TTK Basımevi, Ankara 2003, s. 9, 380-392; Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Cem Yay., İstanbul 1995, s.

Diğer taraftan bilim zihniyetinin, hür düşünceden çok otoritelere dayalı mevcut bilginin anlaşılması ve aktarılmasına dayalı olması, medreseyi zamanla gelişmeler karşısında daha statik bir yapıya büründürmüştür. Medrese, yeni bilginin üretilmesinden çok, mevcut bilginin aktarılması hukuk, öğretim ve din hizmetleri alanında kullanılması ve bu dönüşümün devamını sağlayacak öğretim kadrosunun yetiştirilmesi görevini yerine getirmiştir.

Şüphesiz, mevcut bilginin bütün yönleri ile toplumsal hayatın ahenkli devamına imkan sağlamak üzere kullanılması bir zaruret ve ihtiyacın doğal sonucudur; ancak özellikle yüksek dereceli eğitim kurumlarının bunun ötesine geçerek yeni bilgiler üretmesi, içinde yaşanan dünyadaki gelişmeleri takip etmesi ve ayak uydurması da mutlaka gereklidir. İşte Osmanlı eğitim sisteminin ana ve temel gövdesi olan medresenin ve bu kurumun hem varlığını sürdürmesini sağlayan hem de ürünü olan ulemanın bu noktada yetersiz kaldıkları, gelişmeler karşısında gerekli refleksi zamanında ve doğru olarak gösteremedikleri anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecine girdiği dönemde özellikle Avrupa'daki bilimsel gelişmelere bakıldığında buradaki gelişmelerin bütün ve kapsamlı olarak takip edilemediği, takibin daha çok pratik amaçlı teknoloji transferi biçiminde gerçekleştiği, tekniğin ardındaki bilimsel bilgi ve yaklaşımın ise göz ardı edildiği görülmektedir⁹. XVIII. asrın ortalarına doğru (1733) Hendesehane ve daha sonra önce deniz (1773) sonra da kara (1793) mühendisanelerinin açılması ile düzenli fen eğitimi başlamış, böylece Batıda bu alandaki gelişmeler daha sistemli takip edilmeye başlamıştır. Tanzimat öncesinde açılan modern eğitim kurumları askerî, teknik ve tıp alanları ile sınırlı kalmıştır.

Tanzimat dönemi, genel çizgisi itibarıyla gelenek yok edilmeden, geleneksel yapıdan modern yapıya geçiş çabasını ifade etmektedir. Bu özelliği ile Tanzimat, devletin varlığını sürdürebilmek adına gerçekleştirdiği bir çözüm arayışıdır. Hiç şüphesiz eğitim, bu atılım içerisinde çok önemli bir alanı oluşturmaktadır. Tanzimat Fermanı içerisinde eğitim

153-282; Zengin, Z. Salih, "Osmanlı Medreselerindeki Gerilemenin Sebep ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: XXVI, Ankara 1997, s. 401-409.

⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", *150. Yılında Tanzimat*, TTK Basımevi, Ankara 1992, s. 336-338, 359.

konusu yer almasa da idari mekanizma, sözü edilen değişiminin gerçekleşmesinin öncelikle eğitim aracılığı ile mümkün olabileceğinin farkındadır. Bu nedenle eğitim, dönemin başından itibaren üzerinde durulan temel konular arasında yer almıştır. 1845 yılında oluşturulan Geçici Maarif Meclisi'nin bu konuda aldığı ana kararlardan birisi de İstanbul'da bir Darülfünûn açılması olmuştur. Kararın ardından, Darülfünûn binasının inşasına başlanmış, okutulacak dersler için gerekli kitapların hazırlanması amacı ile 1851 yılında Encümen-i Dâniş kurulmuş, Darülfünûn'a hoca olarak yetiştirilmek üzere Fransa'ya talebe gönderilmiştir¹⁰. 1863 yılında halka açık derslerle faaliyete başlayan Darülfünun, binasının yanması nedeniyle birkaç yıl sonra kapanmıştır. 1870 yılındaki ikinci girişim de netice vermeyince 1874 yılında Galatasaray Sultanisi içerisinde tekrar faaliyete geçmiştir; ancak bu girişim de uzun ömürlü olmamıştır¹¹.

Tanzimat döneminde kurulan "Darülfünûn", eğitim tarihimiz içerisinde kavram olarak ilk defa yer almaktadır. Günümüzdeki "üniversite" yerine kullanılan ve "Fenler Evi" anlamına gelen Darülfünûn, sanat, hüner, maharet anlamlarına gelen fen kelimesinin XIX. asırda kazandığı "müşahede ve ispata dayalı bilimler" anlamına da bağlı olarak, medrese dışında, bilimsel metotlara dayalı öğretim ve araştırmaların yapılabileceği bir yüksek öğretim kurumu oluşturma çabalarının sonucu olarak değerlendirilebilir¹². Kurumun adı Darülfünûn olarak belirlenirken, daha önce sıklıkla birlikte kullanılan ve benzer anlamlara gelen ilim ve fen kelimelerinden fennin tercih edilmesinde, bu kelimeye müşahede ve ispata dayalı bilgiler anlamı yanı sıra sanayi/teknoloji anlamının da yüklenerek diğeri ile arasındaki ayırımı belirginleştirilmesinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Ali Suavi her iki kelimeyi tanımlarken,

¹⁰ Mehmet Ali Aynî, *Darülfünun Tarihi*, Haz.: Metin Hasırcı, Pınar Yay., Ankara 1995, s. 38-40; Mahmut Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, s. 47-57, 64.

¹¹ Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun Tarihesine Giriş İlk İki Teşebbüs", *Bellekten LIV/210*, Ağustos 1999, s. 699-738; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Tanzimat Döneminde İstanbul'da Darülfünun Kurma Teşebbüsleri", *150. Yılında Tanzimat*, TTK Yay., Ankara 1992, s. 421-424; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Darülfünun Tarihesine Giriş (II) Üçüncü Teşebbüs: Darülfünun-ı Sultanî", *Bellekten LVII/218*, s. 201-239.

¹² Bkz. Ekmeleddin İhsanoğlu, "Dârülfünun Tarihesine Giriş İlk İki Teşebbüs", *Bellekten LIV/210*, s. 699; İsmail Doğan, *Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi* (Sosyo-Pedagojik Bir Karşılaştırma), İz Yay., İstanbul 1991, s. 385.

aralarındaki farkı daha belirgin hale getirmektedir: “*Ulûm, burhanlar (apaçık deliller) ile ispat olunmuş idrâkât(algılar)dır. Fünûn, kavâid-i mahsûsa (özel kurallar) ile eşyaya dair bilgilerdir. Buna göre ulûm hesap, hendese, cebir, maani, mantık, şiir, resim ve musiki gibilerdir. Fünûn ise sanayi (teknoloji/endüstri)dir*”¹³. Bu tanım dikkate alındığında ilmin daha çok teorik bilgiyi, fennin ise bilginin uygulamaya dönük yönünü ifade ettiğini ileri sürmek mümkündür.

Darülfünûn, kuruluşuna karar verilen belgede, teb'a içerisinde herhangi bir ayırım söz konusu olmaksızın, ilim ve fenler alanında bilgi sahibi olmak ve resmî dairelerde çalışmak isteyenlerin gerekli bilgileri elde edebileceği bir merkez olarak tanımlanmaktadır¹⁴. Daha çok devlet hizmetinde çalışacakların niteliklerinin artırılması amacını taşıyan bu yaklaşımın, sonraları genişleyerek bilimsel çalışmayı ön plana aldığı anlaşılmaktadır. Nitekim 1874 yılında üçüncü kez Galatasaray Sultanisi içerisinde açılan Darülfünûn-ı Sultanî'nin kuruluşu ile görevlendirilen Sava Paşa, Avrupa'daki Üniversite'ye karşılık geldiğini belirttiği Darülfünûnu “*Akl-ı insanın idrak edebileceği bilcümle mâlûmâtın ta'lim ve teallüm ettirildiği maha*” olarak tarif etmektedir¹⁵. Aynı dönemde, eğitim alanındaki yenilikler hakkında alınan kararlarda da benzer şekilde bilginin, eğitimin ve bunların yaygınlaştırılmasının önemi üzerinde sıkça durulduğuna bakıldığında, Darülfünûn'un bu amacın gerçekleştirilmesine hizmet eden kurumlardan birisi olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır.

Darülfünûn'un sürekli ve düzenli bir yapı içerisinde çalışmaya başlaması, kurulmasına karar verilmesinden ancak yarım asır sonra 1900 yılında mümkün olabilmıştır. Darülfünûn-ı Şâhâne adıyla yeniden açılan üniversitenin nizamnamesine göre Ulûm-ı Âliye-i Diniye, Ulûm-ı Riyaziye ve Ulûm-ı Edebiye olmak üzere üç şubesi bulunmaktadır¹⁶. 1908

¹³ Bkz. İsmail Doğan, *Tanzimat'ın İki Ucu: Münif Paşa ve Ali Suavi* (Sosyo-Pedagojik Bir Karşılaştırma), s. 298-299; İsmail Doğan, “Osmanlı Bilimsel Topluluklarının Türkiye'deki Bilim Eğitimine Etkileri”, *Değişen Türkiye'de Bilim ve Eğitim*, İmaj Yay., Ankara 1997, s. 74.

¹⁴ Mahmut Cevad, *Maârif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, s. 22.

¹⁵ Bkz. Sava Paşa, *Mekâtib-i Âliye-i Fenniye Yani Darülfünûn-ı Sultanî'nin Nizamname-i Dahiliyesi Dürûs Cetvelidir*, İstanbul 1293 (1877), s. 4.

¹⁶ “Darülfünûn-ı Şahane Nizamnamesi”, 18 Rebiülahir 1318/1 Ağustos 1316 (15 Ağustos 1900), *Düstur VII, Birinci Tertip, Başvekalet Devlet Matbaası*, Ankara 1941, s. 659-664.

yılında bunlara Hukuk ve Tıp Fakülteleri de eklenmiş ve bu yapı 1933 yılına kadar varlığını devam ettirmiştir¹⁷.

Tarihi süreci ile ilgili olarak kısa ve özlü bilgiler vermeye çalıştığımız medrese ve Darülfünun'un bilim anlayışı, program ve idari açılardan karşılaştırılmasına da temas etmemiz gerekmektedir.

Şunu belirtmemizde yarar vardır ki, üniversite bir yüksek öğretim kurumu olarak ele alındığında genel anlamda İslam dünyasında, özel anlamda da Osmanlı Türkiyesi'nde yüksek öğretim kurumları vardır. Her ne kadar medrese orta dereceli eğitimi de kapsamakta ise de belirli basamaklarında yüksek dereceli eğitimin yapıldığı ortadadır. Diğer taraftan Tanzimat'tan bir asır öncesinden itibaren medrese dışında yüksek eğitimin yapıldığı kurumların da var olduğunu biliyoruz. Bu itibarla üniversite, ülkemizde yüksek eğitimin yapıldığı ilk kurum değildir. Bununla birlikte üniversite, yüksek eğitim kurumu olmasının dışında birtakım özellikler taşımaktadır ve bu özellikleri itibarıyla da o dönemde bizde var olan yüksek eğitim kurumlarından ayrılmaktadır.

Her iki kurum da ortaya çıkış itibarıyla dîni özellikler taşımaktadır. Ancak, benzerlikleri olmakla birlikte ortaya çıkışları, tarihî gelişimleri ve yapılarına bakıldığında medrese ve üniversiteler arasında önemli farklılıkların olduğu da görülmektedir. Medreselerde din merkezli eğitim yapılırken, Avrupa'daki üniversiteler, başlangıçta kilise okullarına dayanmakla birlikte, XIII. asırdan itibaren bu kurumlar ilmî-idarî yapılanma, çalışma alanları ve bilimsel anlayış açılarından farklı bir gelişim göstermiş, eğitim din merkezli olmaktan çıkarak, din ilimleri ile birlikte diğer alanlara da yer verilen yüksek öğretim kurumları olarak gelişmişlerdir. Yine üniversiteler hoca ve öğrenci birlikleri etrafında, siyasi otoriteden olabildiğince uzak kalmaya çalışan bağımsız bilimsel kuruluşlar olarak gelişirken, medreselerin resmi kurumlara olan bağımlılığı daima var olmuştur. Öte yandan üniversiteler aynı zamanda Avrupa'da gelişen bilimsel düşüncenin hem üretildiği hem de uygulandığı kurumlar olmuş iken medrese geleneksel düşünce yapısını son döneme kadar yaşatmaya devam etmiştir.

¹⁷ M. Ali Aynî, *Darülfünun Tarihi*, Hazırlayan: Metin Hasırcı, Pınar Yay., Ankara 1995, s. 62, 75, 81. Bu dönemde 1915-1924 yılları arasında Darülfünun'da İlahiyat Fakültesi yer almamıştır.

Bu yapısal farklılıklara bakıldığında Üniversite, Batıda kendi dinamikleri ile tekamülün sonucu, bizde ise ithal ve devşirme bir kurum karakterini taşımaktadır. Osmanlının gerileme yıllarından itibaren özellikle önce teknik bilgi ve teknoloji ardından da eğitim kurumları benzer yaklaşımla aktarılmıştır. Nitekim Tanzimat dönemindeki eğitim sisteminin de Batı modeline göre düzenlendiği bilinmektedir. Ancak, kültürel etkileşim, bilimin evrenselliği ve gelişmelere kapalı olmamak gibi açılardan doğal kabul edilmesi gereken bu yapının yeni bünyeye intibakı belirli bir zamanı gerektirmiştir.

Medreseden üniversiteye geçerken hem genel eğitim hem de yüksek öğretim aşaması için dikkati çeken ana hususlardan birisi de eğitim yapısının kurumsallaşmış, başka bir ifade ile sistemleşmiş olmasıdır. Medrese eğitiminde ya da geleneksel eğitim anlayışında merkezde kurum değil âlim/hoca bulunmaktadır¹⁸. Yine bu anlayışa bağlı olarak eğitimin devamı, öğrencinin hangi alana yönlendirileceği ve tahsilin sona ermesinin belgelenmesi hususlarında da hocanın belirleyici etkisi vardır. İcâzetin verilmesi tamamen hocanın kararı ve aynı zamanda sorumluluğu altındadır. Yine ders programlarının belirlenmesinde talebenin ve hocanın gelenek çerçevesinde inisiyatifi esastır. Nitekim, II. Meşrutiyet döneminde 1914 yılına kadar medreseler için hazırlanmış belirli bir programın olmadığı, hangi ilimlerin okunacağına gelenek çerçevesinde belirlendiğini görüyoruz. Daha çok âlim biyografilerinde ya da diğer belgelerde bu konuda verilen bilgilerin farklılık taşımasının nedeni de gelenekle beraber şahsî tercihin ön planda olmasıdır.

Üniversitenin kurulması ile yüksek öğretimin belirli alanlara ayrılarak, branş eğitiminin çok daha açık biçimde yapıldığı görülmektedir. Medresedeki ilim anlayışı belirli bir alanda uzmanlaşmaya dayalı olmaktan daha çok, âlimin her konuda (ansiklopedik) bilgi sahibi olması gerektiği şeklindedir. Ancak zaman içerisinde bilgi birikimindeki artış belirli alanlarda uzmanlaşmayı ve çalışmaların metodik olarak yapılmasını zarûri hale getirmiştir. Üniversitenin kurulması ile yüksek öğretim belirli alanlara ayrılmış, böylece bu alanlarda derinlemesine eğitim ve araştırma yapılmasına imkan sağlanmıştır.

¹⁸ Krş. Fahri Unan, "Osmanlı Medreselerinde Din Eğitimi ve Öğretimi", *Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi*, Türk Yurdu Yay., Ankara 1999, s. 187, 191.

Üniversite ile birlikte alan eğitimi ön plana alındığından, medrese programında yer almayan Tarih, Türk Edebiyatı, İktisat, İdari Bilimler gibi alanlarda hem öğretim hem de bilimsel yöntemlerle araştırma yapma imkanı ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan medrese programında yer alan ancak üzerinde derinlemesine çalışmaların yapılabilmesi şahsi çabaya münhasır olan Matematik ve Fen ilimleri de üniversite yapısı ile gelişme imkanına kavuşmuştur. Her ne kadar medrese döneminde Fen bilimleri üzerinde çalışma yapılmadığı ve bu ilimlerden habersiz olduğu iddia edilemez ise de bu sahadaki çalışmaların şahsî ilgi ve çabaya bağlı olması, sistemli, sürekli ve metodik olmaması düzenli bir gelişim ve ilerlemeyi getirmemiştir.

Hukuk eğitimine gelince, esasen medresede hukuk eğitimi zaten var ise de Tanzimat'tan sonra hukuk sisteminin Batı hukukuna göre düzenlenmeye başlaması neticesinde şer'i hukukun etkinlik alanının iyice kısıtlanmış olması, hukuk eğitimi için farklı bir kurumu gerekli kılmıştır. Bu nedenle önce 1874 yılında Galatasaray Sultanisi bünyesinde açılan Darülfünûn içerisinde, 1880 yılında ise müstakil olarak bir Hukuk Mektebi kurulmuştur. Dolayısıyla üniversite hem yeni öğretim alanlarının yüksek öğretim kapsamına girmesine hem de medresede mevcut öğretim alanlarında daha etkili ve verimli öğretim ve araştırmalar yapılmasına zemin hazırlamıştır.

Medreseden üniversiteye geçişte, klasik medrese yapısı özelliklerini önemli ölçüde kaybetmiştir. Medrese artık din bilimlerinin öğretimini ve kısmen de özel hukuka dair görevleri yerine getiren kadı ve naiblerin yetiştiği kurum haline gelmiştir. Hatta Darülfünûn II. Abdülhamit yıllarındaki gelişim sürecinde bu fonksiyonunu da kaybetme durumu ile karşı karşıya kalmıştır. İlahiyat öğretiminin üniversite içerisine girmesi, din bilimleri üzerinde yapılan çalışmalarda da metodik gelişmeleri doğurmuştur. Din dışındaki öğretim alanı ise tamamen medrese dışına çıkmıştır.

Bütün eksikliğine rağmen yüksek öğretim ve teknik alanlar da dahil eğitim kurumlarının gelişmesinde, en azından ilk zamanlarda, medrese mensuplarının belirli derecede

katkıları olmuştur¹⁹. Darülfünûn'un kuruluşu, genel eğitim alanındaki gelişmelerin dışında değil, onun bir parçasıdır. Ulema bu gelişimin karşısında olmadığı gibi dışında da kalmamıştır. Eksik ve yetersiz de olsa o dönemde aydın kesimin kaynağı medresedir. Nitekim medresede yetişen A. Cevdet Paşa Darulmuallimîn'in kuruluşunda görev almıştır. Darülfünûn da dahil birçok yüksek dereceli mektebin talebesi medreselidir. Hatta bu durum 1924 yılında yeni İlahiyat Fakültesi kurulduktan sonra da devam etmiştir. Ayrılan medrese talebeleri başta Hukuk Fakültesi olmak üzere diğer fakültelere kayıt yaptırmıştır. Bütün bunlara bakıldığında geleneksel eğitim kurumu olan medrese mensuplarından eğitimdeki yeniliğe karşı çıkanlar olmuştur; ancak bu karşıtlığı ulemanın tamamına genelleştirmek doğru değildir. Karşıtlığın önemli bir nedeni, çağın akımı pozitivist anlayışın bu yeni kurumlarda boy göstermiş olmasıdır.

Diğer taraftan her iki kurumu karşılaştırırken şu hususa da dikkat çekmekte yarar bulunmaktadır ki, Osmanlı medreselerinde de yaşayan geleneksel ilim ve eğitim anlayışı din temellidir. Bu nedenle hem bilginin kaynağı hem de bu bilginin geliştirilmesi ve aktarılmasında mutlaka ilahi olanla bağlantı kurulmuştur. Böyle bir anlayış içerisinde ilimlerin din ilimleri ve bunun dışındakiler biçimindeki ayırım aslında sadece çalışma alanlarının farklılıklarını ve çeşitliliğini ifade etmektedir. Din ilimleri ilahiyat alanını konu alan ilimlerdir. Buna karşılık her ne kadar fen, matematik, sosyal ilimler vs. doğrudan ilahiyat ile ilgili değil ise de onun anlaşılması ve yorumlanmasında vazgeçilemez özellikler taşımalarının yanında Allahın ilminin yansımaları olarak kabul edilmektedir. Sonuç itibarıyla ilimler arasında bir bağlantı ve bütünlük kurulmuş olmaktadır. Aynı bütünlüğün, Batı'da özellikle üniversitenin geliştiği Reform çağında din aleyhine bozulmaya başladığı bilinmektedir. Bizdeki yeni eğitim kurumlarına gösterilen direncin bir nedeninin de bu noktada aranması gerektiği düşüncesindeyiz.

Türkiye'de üniversitenin kurulmasından bu yana geçen yaklaşık 150 senelik sürece bakıldığında inişli-çıkışlı dönemlerin olduğu ve kimi zaman kesintilerin yaşandığı; ancak önemli adımların atıldığı görülmektedir. Bütün bu girişimlerin meyveleri II. Abdülhamit,

¹⁹ Ekmeleddin İhsanoğlu, , "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", *150. Yılında Tanzimat*, TTK Basımevi, Ankara 1992, s. 348, 366-367.

özellikle de Cumhuriyet döneminde alınmaya başlamıştır. Önümüzdeki süreçte gelişimin daha ileri ve evrensel boyutta gerçekleşeceğini ümit ediyoruz.